

УДК 2 - 42.3.4 : 141.5 Драгоманов

Шарко Є.А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І ВОЛЯ ВІРИ ЯК ОСНОВА ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ ПРАЦЯХ М. П. ДРАГОМАНОВА

Статтю присвячено аналізу становлення поглядів М. П. Драгоманова стосовно волі віри і релігійної свободи як передумови утворення свободи совісті. Розглядаються приклади релігійної свободи у різних релігійних напрямках, що дозволяють встановити можливості реалізації свобод людини. Порівнюються різні форми взаємодії світоглядних позицій стосовно обмежень свободи совісті. Новизна дослідження полягає в першій спробі обґрунтування філософсько-релігійної концепції свободи совісті М. П. Драгоманова на основі розгляду всієї історії становлення даного права. Показується важливість дотримання особистісних свобод для будь-якого суспільства.

Ключові слова: воля віри, релігійна свобода, свобода совісті, свобода мислення, іудаїзм, християнство, мусульманство.

Шарко Е.А. Религиозная свобода и свобода веры как основа философско-религиозной концепции свободы совести в работах М. П. Драгоманова. Статья посвящена анализу становления взглядов М. П. Драгоманова относительно свободы веры и религиозной свободы как предпосылки образования свободы совести. Рассматриваются примеры религиозной свободы в различных религиозных направлениях, которые позволяют установить возможности реализации свобод человека. Сравниваются различные формы взаимодействия мировоззренческих позиций по ограничению свободы совести. Новизна исследования заключается в первой попытке обоснования философско-религиозной концепции свободы совести М. П. Драгоманова на основе рассмотрения всей истории становления данного права. Показывается важность соблюдения личных свобод для любого общества.

Ключевые слова: свобода веры, религиозная свобода, свобода совести, свобода мышления, иудаизм, христианство, мусульманство.

Sharko Y. Religious freedom and freedom of belief as the basis of the philosophical and religious concept of freedom of conscience in the works of M. P. Drahomanov. The article is devoted to the analysis of the formation of M. P. Drahomanov's views on freedom of religion and religious freedom as a prerequisite for the formation of freedom of conscience. Examples of religious freedom in various religious areas are considered, which allow us to establish the possibilities for realizing human freedoms. In work compared different forms of interaction of world-view positions on the restriction of freedom of conscience. The novelty of the study is in the first attempt to substantiate the philosophical and religious concept of freedom of conscience of M. P. Drahomanov on the basis of consideration of the entire history of the formation of this right.

Key words: freedom of belief, religious freedom, freedom of conscience, freedom of thought, Judaism, Christianity, Islam.

Актуальність статті. М. П. Драгоманов пов'язує формування свободи совісті з релігійними та суспільними процесами, де через поступове розкриття потреби і необхідності певного рівня свобод людини, відбуватиметься осмислення вихідних аспектів її прав. Для розуміння всього періоду становлення та розвитку свободи совісті, він починає розглядати утворення волі віри через становлення різних релігійних традицій, де на основі потреби релігійної свободи відбувається становлення умов реалізації особистісних прав. Орієнтуючись на уявлення соціально-правового характеру певної релігійної течії, визначається поступовість становлення та наповнення системи свобод людини, де М. П. Драгоманов формує історичний дискурс розкриття свободи совісті. Розгляд особливостей уявлення про свободу совісті вітчизняних мислителів, допоможе повноцінно сформувати підґрунтя для свободи совісті на теренах сучасної України, де правове забезпечення потребує безпосередньої реалізації через осмислення основних аспектів даного права. **Метою** статті є розкриття процесу становлення філософсько-релігійної концепції свободи совісті, де не просто відобразатиметься вся сукупність поглядів М. П. Драгоманова, а буде віднайдено її шляхи виникнення і втілення через релігійну свободу і волю віри.

Основним джерелом концепції свободи совісті М. П. Драгоманова, є його творчий доробок в даній проблематиці, де через сукупність прикладів показується період формування поглядів, що в кінцевому рахунку склали особливість даної концепції та її роль для будь-якого суспільства. Питання релігійної свободи і волі віри він розглядає в працях: «Оповідання про заздрих богів», «Рай і поступ», «Віра й громадські справи», «Про волю віри». Приклади актуалізації цих питань розкривають як первинні форми осмислення людиною власної свободи, так і суспільне становище відносно даного права.

Вихідним моментом розгляду поглядів М. П. Драгоманова постає «Оповідання про заздрих богів», де розкривається аспект міфологічної передумови свободи совісті. В праці зібрані основні моменти співвідношення релігійних уявлень що безпосередньо пов'язані із соціальними особливостями існування людей. Починаючи розгляд архаїчних вірувань, М. П. Драгоманов розкриває варіант співвідношення намагань людини вплинути на навколишній світ через посередництво релігійних уявлень, та розвиток засобів пристосування до оточуючого середовища, що з часом вплинуло на позиціонування стосовно віри. Людина, відповідно до своїх умов існування, стала формувати свої уявлення у зв'язку із тією ситуацією, яка привносила певні корегування рамок свободи існування: «...коли люде почали придумувати собі деякі струменти і тими струментами подолати собі деякі природні зявища, то вони все думали, що боги так тільки до часу терплять і попускають де в чому людську сміливість, але-ж заздрять людській силі і волі, і як та сила і воля перейде певні границі, то нищать єї, показуючи свою, перед котрою люде мусять завше лежати ниць» »[2, с. 6]. Формування уявлень людей у відповідності до своїх власних можливостей, виводить їх на рівень усвідомлення своїх перспектив стосовно власної волі. Це тільки сприяло відокремленню та формуванню моменту можливої свободи дій людини, які все ж мали обмеження через можливі наслідки, що сформувались у зв'язку з релігійними традиціями.

М. П. Драгоманов розглядає різні приклади із архаїчних вірувань, щоб показати варіативність впливу на людину віри, де остання позиціонує себе у зв'язку із

релігійними уявленнями показує можливість своєї свободи. Загострення уваги на «ревниві» богів, допомагає розгорнути низку особливостей формування людиною своїх уявлень свободи. На прикладі міфу про Прометея та біблійської історії про гріхопадіння, показуються особливості взаємовідносин релігійних уявлень, особливо це стосується міфу про Прометея, який з часом розвивається в русло де яскраво просліджується межа обмежень людської волі. Незважаючи на те, що можливість волі людей мала різну історію, виходячи з її вірувань та умов існування, саме можлива свобода дій формувала в людині потенціал уявлень про власні права.

Важливим аспектом для розгляду свободи совісті в період становлення є те, що саме боги могли розглядатись як приклад абсолютної волі та свободи, де від їх діянь залежала людська доля, яка із сторони людей являлась орієнтиром у своїй абсолютності. М. П. Драгоманов проводить паралель із своєю сучасністю, де показує актуальність тих явлень: «І тепер єсть чимало людей, котрі кажуть, що через те бог нас і карає всяких лихом, що люди дуже насмілились: і по морям плавають, і на гори вилазять, і землю в середину прокопують, по воздуху літають, зорі на небі перелічують, - і що, певно, се все таке дієся перед кінцем світа, коли бог ще дужче покара грішних пекельним огнем»[2, с. 22]. Претензія на максимальну свободу дій, виокремлює сферу змін людського життя, де властиві людині уявлення визначають основу волі.

Яскравим прикладом підпорядкування свобод людини для М. П. Драгоманова є іудаїзм. Єврейський закон в часи становлення християнства був суворо регламентований і передбачав чіткість дотримання положень, які формувалися у зв'язку з релігійним вченням. Відповідно до цього М.П. Драгоманов зазначає: «В єврейській же землі, як і в багатьох царствах, де закони писали священники, були такі закони, що не дозволяли євреям в справах віри ні крихту ухилитись од постанов священників церкви Бога Єгови в Єрусалимі»[4, с. 7]. Особливе обмеження стосувалось дотримання служіння тільки одному Богу, що М. П. Драгоманов в подальшому розглядає як обмеження формування релігійної свободи, що є важливим етапом у становленні свободи совісті. В ті часи будь-яка можливість волі віри унеможлилювалась і суворо каралась. Таке пануюче положення однієї релігії не припускало умов утворення релігійної свободи, і цим самим знищувало можливість виникнення іншого варіанту релігійності, що розвивалася б у рівних правах та свободах. «А про чужинців іншої віри в святих книгах єврейських багато разів говорить, що Бог наказує Євреям, коли вони прийдуть в назначену Богом землю вигубити в ній всіх мешканців, що поклоняються іншим богам, а потім не брати жінок од чужих народів щоб через їх не одбитись од свого Бога» [4, с. 8].

Після завоювання єврейських земель греками, а потім римлянами, аспект релігійної свободи переходить під владу міського уряду, який і визначав можливість обмеження свобод. Основним позитивним моментом в цьому є те, що з'явилася можливість співіснування декількох релігій, разом з цим це сприяло появі релігійної свободи і було першим проявом послаблення для утворення свободи совісті. Зародження християнства призвело до утворення багатьох вір та церковних братств. На той час, тільки в Римі існувало обмеження, яке зобов'язувало всіх громадян приносити жертви. Християнство, виникаючи, впадало в суперечку з державними положеннями та враховуючи свою чіткість положень, утворювало певну сферу, що не припускала

можливість виконувати ті звичаї які суперечили їхнім переконанням. На цій підставі почастишали випадки гонінь та переслідувань, що переростали в спроби повного знищення християнської віри. Християнство намагалось розширити свою свободу шляхом апелювання до потреби можливості дотримання віри, оскільки це не впливає на державу, а є лише дотриманням своїх переконань: «...віра єсть ділом простим між Богом, і сумлінням людським і що уряд не повинен втручатися до того»[4, с. 10]. Розробка проблематики свободи віросповідання, була відокремленням сфери свободи совісті, що на той час визначалась релігійною свободою. Ця релігійна свобода включала в себе свободу мислення в особистісному релігійному виборі, що є важливим аспектом у розумінні концепції М. П. Драгоманова. Ідея волі віри підтримувалась багатьма римськими правителями. Ця підтримка втілювалась в законі, що проголошував волю християнам і всім іншим вірянам.

Розкриваючи у праці «Рай і Поступ» погляди іудаїзму і зороастризму стосовно створення світу, проводячи разом з тим паралелі між ними, М. П. Драгоманов аналізує вплив релігійних положень на становлення суспільства. Форма впорядкування релігійними поглядами людського життя створює умови для розгортання проблематики співвіднесення реального стану соціуму, що дозволяє встановити перспективи змін. Ці зміни також мають орієнтир встановлений уявленнями релігії про потойбічне життя. Наповненість релігії змістом морального спрямування впорядковує суспільство через зображення прикладів непадкорення тій спільності, яка допомагає суспільству функціонувати в цілісності. Маючи визначену форму поглядів на соціальний порядок, створюється впорядкованість, проте обмежується сприяння реакції на зміни, що вирішується тільки через звернення до умов попередньо сформованих поглядів.

Спрямованість цілісних систем поглядів на влаштування світу, надає можливість організації цілісної структури суспільних залежностей, де врахування існування ідеального варіанту функціонування людей, сприяє формуванню визначального місця важливості суспільних формувань. Наповнюючи змістом визначеного характеру, на прикладі релігійних традицій, М. П. Драгоманов розкриває всю значимість встановлення розгляду соціальної проблематики для подальшого виокремлення свобод людини.

М. П. Драгоманов, зупиняючись на розкритті християнської форми поглядів на світ, визначає зміну вектору релігійності в порівнянні з попередніми варіантами визначення суспільства. Саме акцент на прагненні волі віри, яка була потрібна християнам для вільного сповідання, сприяла диференціації різних світоглядних позицій в межах одного соціуму. Така спроба встановити систему поглядів не через загальне визначення, а через милосердя властиве первісному християнству, створює яскравий приклад внесення якісних змін посередництвом акценту на створенні можливих альтернатив вибору.

Християнська зосередженість на вирішенні проблем соціуму, завдяки любові до ближнього, в сумі із спрямованістю на досягнення Царства Божого, дає основу для формування особистісної орієнтації у виборі уявлень. Враховуючи те, що приписи християнства, на думку М. П. Драгоманова виділяли дві основні заповіді: « В євангеліях розказується, що з усіх заповідей єврейського закону Ісус уважав потрібними, аби ввійти у царство боже, лише дві: люби Бога і люби ближнього»[3, с. 20], відбувається визначення основ, які в подальшому повинні сприяти загальній зосередженості на

важливості їх місця у зв'язку виокремленням правової проблематики. Проте, оформлення релігійної традиції, проходячи через становлення ролі в соціумі, формує максимальну широку зануреність у всі соціальні сфери. Цей процес є природним для світоглядів, оскільки відносячи себе до певної релігійної традиції, людина намагається виходити у відповідності із основними положеннями які неодмінно встановлюються.

Приклад християнства, що розглядається М. П. Драгомановим, показує всю концентрацію на ідейних позиціях релігійного характеру. Суспільна проблематика відсувається на друге місце, де через актуалізацію ідей первинності духовного вдосконалення відбувається розширення сфер людського уявлення. Співіснування в цілісності суспільства, відбувається на основі закріплення охоплення соціуму, де саме релігійність є максимально доступною формою спільності. Можливість значного поширення християнської традиції виникає саме через існування релігійного рішення стосовно проблем які хвилювали людей, з цього приводу М. П. Драгоманов зазначає: «Християнські думки про рай і пекло прислужилися до здержування людей від злих учинків особливо серед диких народів, котрі нападали на просвіченіші греко - римські царства, і котрі, чуючи про віру християнську, найперше зацікавлювалися оповіданнями про рай і пекло»[3, с. 33]. Умова перейняття релігійних положень через їх унікальність і новизну, складає посередництвом своєї значимості основу створення спільності.

Процес відображення в суспільстві нового варіанту розгляду релігійності привносить в підсумку прийняття повністю християнських положень, що в подальшому негативно відобразиться на суспільстві через існування переваги ідей певного виду релігійності. Потенціал свободи який існує при становленні будь-яких ідей, оскільки виникає потреба їх реалізації, втрачається при повному прийнятті. Але це відбувається тільки тоді, коли широта охоплення з часом переходить межі своїх претензій. Яскравість прикладу християнства відкривається саме через зміну співвідношень, де прагнення становлення, з часом перейшло на рівень повного охоплення суспільства, що без врахування розширення впливу, несе залежність від ідей сформованих змінами. Тобто, при переході на більш широкий рівень впливу, будь-яка світоглядна система повинна вдосконалювати і перевіряти власний формат позиціонування, оскільки додатковий вплив може обмежувати суспільство.

Розглядаючи умови впливу релігії на визначення суспільства, М. П. Драгоманов відкриває інші можливі варіанти змін. Ці варіанти виникають при розгляді розповсюдження християнської традиції за межі соціуму, що сформувався в історичних умовах становлення. Перейняття форми релігійності показує всю здатність підлаштовуватися до змін в умовах нових суспільних викликів. Взаємодія з різними традиційними положеннями розкриває весь потенціал дієвості в суспільстві. Так повернення грецької наукової традиції, яке відбулося після тривалого періоду обмеження християнством в епоху Середньовіччя, формує нову можливість встановлення різних поглядів у соціумі. Розширення світоглядних позицій сприяє розвитку уявлень всередині суспільства, що орієнтуючись на створення доцільного осмислення різних аспектів людського існування, надає суспільству умови для становлення суспільства без залежності від конкретної системи думок.

Пройшовши процес свого становлення, християнство зосереджується виключно на розвитку своєї віри та повертається до думки, що потрібно знищувати ту рівність, яка

сприяла утворенню власне християнства. Уподібнюючись до форми єврейських уявлень про визначення життя суспільства, християнство утворювало багато положень релігійної проблематики у єдиному форматі її дотримання, що зводилась до положень, які належали виключно християнству. Всіх хто не погоджувався, викликали на собори і змушували дотримуватися відповідності. Після здобуття підтримки у влади релігійна свобода обмежувалася ще й боротьбою проти ересі. Всі подальші суперечки в плані правильності того чи іншого положення, призвели до ще більшої розробки спільних, чітко визначених догматів, порушення яких призводило до звинувачення і переслідування. Поступово християнство стає правлячою релігією і використовує свій авторитет для повного знищення язичництва. Все, що проголошувалося щодо волі віри, зникає під тиском цього авторитету і, потенціал розвитку свободи совісті повністю обмежується протекторатом пануючої релігії. В боротьбі за свій авторитет, християнство підпорядковує душевну і тілесну сфери життя людини, аргументуючи це як єдиний шлях для спасіння.

Новий розвиток для свободи совісті приносить утворення мусульманства. М.П. Драгоманов, таким чином виділяє те, що будь-яка релігія в своєму зародковому стані, а отже і в своїй суті, так чи інакше дотримується принципу волі віри та релігійної свободи. Мусульманство повторюючи основні принципи християнства признає волю християн і євреїв. В ньому поєднуються два принципи державності та релігійності в цілковитому взаємозв'язку. Незважаючи на завойовування інших держав, мусульманство не знищувало інших релігій, таким чином залишало в дії певний рівень дії принципу релігійної свободи: «Але все ж в магометанській державі євреї і християни могли жити вільно і триматись вільно своєї віри і богослужіння по своїй совісті»[4, с. 14].

Показуючи приклади потреби волі віри, М. П. Драгоманов відтворює приклади пошуку варіантів здійснення цієї потреби, на прикладі співіснування релігійності при зародженні мусульманства: «Тільки магометане могли бути првителями та вояками; інші ж платили великі податки і мусіли відкуплятися від військової служби. Але все ж в магометанській державі євреї і християни могли жити вільно і триматися вільно своєї віри і богослужіння по своїй совісті»[4, с. 12]. Такий приклад відкриває всю залежність від владних формувань та впливів на суспільство, які не тільки визначають умови взаємодії, а й ставлять вимоги до здійснення свободи совісті.

З розвитком християнства, на думку М. П. Драгоманова, привноситься переосмислення релігійно-філософських уявлень зі сторони того часу, що через посередництво актуалізації нового релігійного напрямку, формує абсолютно новий, якісний рівень для суспільства.

З часом, християнство виходячи із своїх уявлень стало визначати уявлення людини виходячи з положень своєї релігії, а надбання дохристиянського періоду, яке заклало основу людських свобод, обмежується. Це призводить до втрати можливості розкриття широти уявлень. Адже, виключається момент співвіднесення, де саме конкуренція певних поглядів привносить нове осмислення. Так стало в Середні віки із християнським світом, який через зосередження на своїй вірі визначив обмеженість розкриття свободи у широкому значенні, що сприяло б розвитку людського суспільства.

Висновки. Узагальнюючи, можна сказати, що з часу зародження християнства і до Реформації, свобода совісті, на думку Михайла Драгоманова, була тісно пов'язана з релігією, оскільки будь-яка релігія в своєму зародженні будується на принципах

прагнення до волі віри і претендує на рівність в духовному плані. Проте недоліком цього періоду було те, що кожна релігія з плином часу та розробкою свого вчення, не брала до уваги принцип релігійної свободи і зосереджувалась виключно на важливості виокремлення своєї релігії. З втратою принципу свободи нарощується протистояння, яке неминує веде до змін і прагнення відновити рівність. Будь-яке насадження обмеження свобод людини, навіть коли це відбувається жорстокими методами, веде до протилежного процесу пошуку відновлення волі, що яскраво проілюструвала Реформація.

Отже, реалізація моментів волі віри і релігійної свободи постає важливим моментом для свободи совісті в будь-якому соціумі. М. П. Драгоманов вказує як формування цілісного суспільства, що виходить із своєї багатоманітності, є основним фундаментом зміцнення усіх аспектів внутрішнього положення соціуму. Врахування базового рівня свободи совісті, який через дотримання державою можливості визначення особистістю свого власного світогляду матиме перспективи вдосконалення можливих змін, відкриватиме можливість формування суспільства на основі індивідуального досвіду.

Основа осмислення місця свободи совісті, дотримуючись повноцінного врахування власних особливостей, дає додатковий поштовх у вирішенні питань суспільного благоустрою. При створенні загального рівня толерантності до визначення світоглядних позицій у відповідності з власними переконаннями, відкривається основа для правового забезпечення, яке при відповідному дотриманні сприятиме внутрішній цілісності. Тільки посередництвом визнання можливості формування відмінних поглядів, що будуть звернені на існування права свободи совісті, виникне перспектива створити соморегуляційні переваги соціуму.

Література:

1. *Драгоманов М.* Віра й громадські справи. К. : Видавниче товариство «Криниця», 1917. 35 с.
2. *Драгоманов М.* Оповідання про заздрих богів. К. : Друк і наклад партійної друкарні, 1915. 33 с.
3. *Драгоманов М.* Рай і поступ. Відень : Наклад і друк партійної друкарні, 1915. 72 с.
4. *Драгоманов. М.* Про волю віри. Нью-Йорк, 1918. 30 с.